

É R T E K E Z É S E K

A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLYA

K Ö R É B Ő L.

1875 — 76.

ÖTÖDIK KÖTET.

AZ OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTETTE

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST, 1876.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia épületében.)

KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRAn. Pesty Frigyes
könyvtárából.

Duplum.

Az értekezések sora.

	Lap.
I. Nyelvészkező hujlanok a magyar népeél. Barna Ferdinándtól. 1875	1-40
✓II. A neo- és ptlaeologia ügyében. Brassai Sámuel-től. 1875	1-48
III. A hangsúlytól a magyar nyelvben. Barna Ferdinándtól. 1875	1-48
✓IV. Brassai és a nyelvújítás. Ballagi Mór-tól. 1876	1-22
V. Emlékezés Kriza János felett. Szász Károlytól. 1876	1-40
✓VI. Művészet és nemzetiség. Bartalus Istvántól. 1876	1-38
✓VII. Aeschylós. Télfy Ivántól. 1876	1-141
VIII. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinándtól. 1876	1-15
✓IX. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. Imre Sándortól. 1876	1-94
✓X. Emlékezés Bérczy Károly L. t. felett. Arany Lászlótól. 1876	1-12

NYELVÉSZKEDŐ
H A J L A M O K

A

MAGYAR NÉPNÉL.

BARNA FERDINÁND,

I. TAGTÖL.

(Olvastatott a m. t. Akadémia 1872. február 12-én tartott ülésében.)

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

NYELVÉSZKEDO HAJLAMOK A MAGYAR NÉPNÉL.

(Olvastatott a m. t. Akadémián 1872. február 22-én tartott ülésében.)

A magyar nép szokott néha nyelvészkedni is, így van-e ez minden népnél, nem vitatom; hogy a magyar népnél ily hajlamok nem hiányoznak, tapasztalásból állithatom.

Csekély, jelentéktelen mindaz, a mire visszaemlékezni tudok s közvetlenül a nép ajkáról lestem el; mindazáltal felmutatásukat helyén valónak látom, mert ezek másokat hasonló jelenségek megfigyelésére indíthatnak, s nem tudhatni: nem akad-e az első pillanatra hasznavehetetlen lom közt egy-két becses gyöngyszem is, melyek kellően megtisztogatva, kicsiszolva hivatva lehetnek fényleni is; érdekesek főleg azon szempontból, mert úgy szólván kivétel nélkül azon sajátságával foglalkoznak a nyelvnek, melylyel az más nyelveknél talán nagyobb mértékben bír s így a nép ösztönszerűleg foglalkozik vele a nélkül, hogy tudná: mi az sajátképen? Az ily sajátságokkal mindig előbb foglalkozik a nép mint az öntudatos irodalom. A népies szójátékok és nyelvészkedő különbözőtetések megfigyelése tehát csakis hasznos lehet magára a szorosán vett nyelvészetre is.

Ily nyelvészkedő hajlamra mutat a magyar népnél azon országszerte kivétel nélkül élő szokás, miszerint dallás közben, máskor pedig soha, a névmutatót mindig *az*-nak ejti akár magán- akár mássalhangzón kezdődő szó előtt. Ugyanis a dal és ének az emberiségnek egy másik, a mindennapinál

ünnepeylesb nyelve lévén, önkénytelenül is vágyik ilyenkor mindenki az egyes szókat tisztábban mondani ki, sem mint közönségesen s miután véleménye szerint emez a szónak teljes alakja, ezt, nem pedig a másikat, a kevesbé ilyent, használja éneklés közben. Így van ez minden népnél, a mint láthatjuk ezt a németeknél, kik is közbeszédben a szók nem hangsúlyos szótagai hangzóit nem ejtik ki s mintegy elnyelik, ének közben pedig még csak az infinitívus végső *en* szótagát is tisztán és jól megkülönböztethetően mondják ki; még jobban a francziáknál, a kik közbeszédben a magánhangzók egy nagy részét nem mondják ki, szavalás és éneklés közben pedig csaknem úgy ejtik, kivált a szó végét, a mint írva van. Nem hiányzik tehát a népnél a névmutató teljes alakját felismerni s megkülönböztetni képes, ösztönszerű bár és így öntudatlan, de minden esetre tudat.

A magyar művelt osztálybeliek s ezek között nem ritkán egészen komoly emberek is, midőn a néptől ilyesmit hallanak; akaratlanul is elmosolyodnak, — mert azt gondolják, hogy a magyar nép ilyenkor isten tudja, minő tudákosságot akar negélyezni, holott ilyesmivel teljességgel nem bír. De ez tévedés. Van tudomásom róla, hogy nem hiányoznak a magyar nép fiai közt oly nevetséges alakok, a kik midőn maguknál magasb állású emberekkel jönnek érintkezésbe, azonnal kijönnek a sodrukól s uriasan akarván beszélni, nevetségesnél nevetségesb vadakat és badarságokat halmaznak egymásra, a mi némelykor a teljes érthetlenségig terjed s beszédök ez által egészen élvezhetetlenné válik. A népnyelv ezen egyeseknél való romlásnak indultának okául legelső helyen a mai irodalmi nyelvet vehetni, mely miután a műszavak és kifejezések megalkotásában a magyar nép megszokott észjárásától igen lényeges dolgokban egészen eltér: a népre nézve teljesen és csak oly érthetetlen, mint a mily érthetetlen volt az magokra a művelt osztály embereire nézve is egész addig, míg ezt az újított magyar nyelvet magáévá nem tette, a legtöbb esetben (midőn az illető németül nem tudott) nem kisebb fáradsággal, mint a mennyibe szokott kerülni akármely idegen nyelvnek tanulás által való elsajátítása. Midőn tehát az ily urias beszédű emberek a nép nyelvtől eltérő sületlenségeikkel elő-

állanak, semmi egyebet nem tesznek mint tetteleg bébizonyítják, hogy szerintök művelt magyar nyelven beszélni amyi mint érthetetlenül beszélni, s e fogalomzavaron ne csudálkozzunk: ne feledjük, hogy a nyelvújítás kezdetén az irodalom férfiai közt is elegendő találkozónak vala, a kiknek a nyelvújításról épen ilyen volt a fel fogásuk: mentül érthetlenebbül tudtak írni, annál jobban tetszettek magoknak. — De én nem ezekről szólok, hanem a nép egyszerű, mesterkéletlen s minden tudákosságtól menten maradt fiairól, a kiknél ezt még is országszerzte feltaláljuk. Ugyanis midőn oly nagy általánosságban létezik valami, mindig biztosan lehet ebből arra következtetni, hogy ez nem valami kóros állapot, hanem egy a magyar nép tudatában, nyelvérzékében mélyen gyökerező jelenség, a mit ignorálni nem lehet, nem szabad, és pedig annyival inkább nem, mert azt soha sem tudhatni, nem fogja-e egy ily jelenség helyes megfigyelése a nyelvészt nagy fontosságú s gyakorlati hasznú felfedezésnek nyomába vezetni.

A névelő ezen teljes alakjának a nép tudatában való éltét már a »Halotti beszéd«-ben észlelhetjük, s később is folyvást találkozunk vele még pedig a fentebbi népszokásnak egészen megfelelő módon, egész napjainkig, mikor ez már mint fentebb említve volt, csak is a népies éneklés és dallás közben, hallható.

Érdekes e tekintetben a Révay felfogása, melyet, — mivel úgy is kevesen ismernek nálunk, nem tartok időn kivülnök itt közölni: »Mi úgy mond — a z betűt a mutató névmásban s illetőleg névelőben gyökérmássalhangzónak tartjuk . . . (ezután összehasonlítván a magyar *az-t ez-t* a héber megfelelőjével (*ze, zo, zu*) és a finn-eszt *se* mutató névmással így folytatja: »Annál világosb tehát: miért tartották meg őseink a z betűt *az, ez* névmásokban és *imez, amaz* összetételeiben igen sokáig, még mássalhangzóval kezdődő szavak előtt is, azért t. i. mert gyökérbötűnek tartották és mint ilyent soha sem vélték elhagyhatónak. Magánhangzóval kezdődő szók előtt ugyanis ilyen lévén az állandó közhasználat, csak úgy most is mint régentén.

A régi használatra egyaránt szolgálhatnak bizonyítékokat mind kéziratok, mind nyomtatványok. A temetési beszéd-

ben mind az *ez*, mind az *az* mindig ily kiegészített alakban jö elő: *ez munkás világ; ez vermet; ez lélekért; az gyimölcsnek; az gyimölcsben; az tilott gyimölcstől*. Mellözöm a többi e nembeli példákat, milyeneket máshonnan csaknem végnélküli mennyiségben lehetne felhozni. De azt nem mellözhetem hallgatással, hogy régenten ragazva is ily illetetlen alakban használtattak p. o. *eznak, aznak, ezből, azból, ezféle, azféle* sat. Később azonban szép hangzás kedvéért kezdett átalakulni a következő mássalhangzó hangjává, s innen vannak ezek: *ennek, annak, ebből, abból, efféle, afféle*.

De a *z* ezen átidomulásának nem csak ilyenekben találjuk példáit, hanem bármely más névszó avagy névmás előtt is péld.: *ennapot; annéphez; ahárom vas szegek; ember abbunt kevés ideig teszi; ammelyet; ammi urunk* — — —

Noha későbbben a névmutató s illetőleg mutató névmás *z*-jének szép hangzás miatt a rákövetkező szó mássalhangzó-jává áthasonulásában kimondási hanyagság állván be, az első (vagyis a *z* helyett álló) mássalhangzó nem mondatott ki; mindazáltal a magában maradott *a* névmutató s illetőleg mutató névmás a névszóval avagy névmással, mely előtt áll, egyetlen szónak vétetve együtt maradt vele, a mássalhangzó hiánya pedig a kiejtésben szünetke közbe vetése által való hangfelemelés*) által pótoltatott, a mint példái lehetnek ennek nyelvemlékeinkből ezek: *a tömlőcz, a segedelem, a keresztfán*. A régi bibliafordítás írója pedig már több ízben élt azon gondossággal, hogy a kihagyott mássalhangzót egy közbeszurt pöntocskával jelölte meg, világos jelöl annak, hogy azt csakis a magánhangzó megnyujtása pótolja: *a' gyertyatartó, a' magyarázat, a' kéz*. Ennek helyébe lépett aztán utóbb a ma divó (egész az 50-es évekig tartott) hiányjel.

A mai szabály szerint, ha e névszó vagy névmás mássalhangzóval kezdődik, az előtte álló névelő illetőleg névmástól a *z* elmarad, s ez hiányjellel jelöltetik. De midőn ugyanezek ragoztatnak: a hozzájuk járuló rag előtt *z* mássalhangzójuk a maig fenálló szokás szerint a rag mássalhangzó-jává hasonul

*) Révay is annak tartja.

át mint: *erre arra, ettől attól, evel avval*, de egyszersmind *ezzel azzal*, is. Némelyek a szokás hatalmánál fogva hiányjeleztetnek *e'hez a'hoz, a'hol a'mi, a'mint*.

Némely kivált erdélyi írók írásbeli egyenlőségre törekedve a hiányjelt ezekben is szeretik megtartani: *e'nek, a'nak; e'ből, a'ből; e'ről, a'ról; e'kor, a'kor* sat. De ha bár így iratnak is, azért a kiejtésben még is csak *ennek annak; ebből abból* sat. mondatnak ki.

Valamint hogy beszédközben még a névszó mássalhangzója előtt kimaradt *z* betű ereje is kiérzik az ilyenekben mint: *a gyertyatartó, a magyarázat, a kéz*, melyeket kettőzés nélkül írunk ugyan, de kimondás közben a mássalhangzót kettőztetve teljesebben szoktuk ejteni.

Ugyanezen oknál fogva vette ő — úgy mond tovább — az ő görög és latin mértékű verseiben a *z* nélkül álló névelőt hosszúnak, melyet a régibb magyar írók közül Telegdy is mindig tompa hangjellel (accentus gravis) *à è* irt s ezenkívül Molnár is a nyelvtanában ezt mondja róla *»az à è* névelőkben a tompa avagy hajtott hangjel *á é* a kimaradt *z* mássalhangzónak a jegye *az ez* helyett.« sat.

Mind az a mit itt Révay előad, annyira igaz, hogy szó sem fér hozzá, nem csak, hanem a komolyan gondolkozni tudó emberben akaratlanul is fölmerül azon óhaj, vajha attól a mit ő oly éles észszel és tanulmánynyal állapított meg, különösen a hiányjelekre nézve eltérés soha ne történt volna. Tény ugyanis, hogy erre a magyar nyelvnek nagyobb szüksége van, mint akár a francia nyelvnek is, nem csak itt, hanem még inkább a tulajdonító *nak nek* elhagyásainál.

Csak is egy nézetet bátorkodom még ez uttal kockáztatni: a mássalhangzóval kezdődő szó előtt egyedül álló *a* névelő írása Révay ellenére vitás kérdést képez még ma is. az ilyenekben mint: *a ki; a mely, a mint* sat., melyet sokan révaiabbak akarván lenni Révaynál, így írogatnak: *akki, ammely, ammint* sat. holott ezeket így ma senki sem mondja. E vitának véget lehetne vetni egyetlen, igazságon alapuló elv felállításával, mely így hangzik: áthasonulás a magyarban csak is egy azon szóban történhetik, nem pedig összetételekben is, tehát csak ott a hol vagy képző vagy rag járult a szóhoz

ilyenek: *erre arra; ettől, attól; ehhez, ahhoz; sat.* amolyanok: a'mi, a'ki, a'mint, a'hogya sat.

E különböztetni szerető tudata a magyar népnek nem egyedül itt nyilatkozik, — hanem ezenkívül két nevezetes nyelvtörténeti tényben is.

A mint ma a magyar nyelv ki van fejlődve a *nek nak* tulajdonító ragot gyérebbe s csak is ott használjuk, a hol az nagyobb világosság szerzése avagy épen kétértelműség meggátlása végett multhatatlanul szükséges s a mai nyelvészet csak is tulajdonító s nem egyszersmind sajátító ragnak is ösmeri el. Nem így a régiek, — ezek ugyanis mihelyt birtokviszony volt a mondatban, nem elégették a birtokrag 3-ik személyét (ja je) hanem mindig következetesen kitétek a sajátító ragot pótló tulajdonító ragot is, a mint látjuk ezt a nyelvemlékszerű Keresztvetés, Angyali üdvözet és Apostoli hitvallás megfelelő helyeiből, ugyanis a Keresztvetés minden valószínűség szerint 8 évszázon át folyvást így volt: Atyának, Fiumak és szent lélek istennek nevében, holott a mai nyelv szerint untig elég volna ennyi: az Atya-, a Fiu- és szent lélek isten nevében — ilyen az Angyali üdvözet eme helye: és áldott a te méhednek gyümölcse, méhed gyümölcse helyett, ilyenek az Apostoli hitvallás eme helyei: »kinzáték Pontius Pilátusnak alatta, Pontius Pilátus helyett, ül a mindenható atya Istennek jobbja felől, szenteknek egyeségét, bűnöknek bocsánatját, testnek feltámadását, szentek, bűneink, test helyett. Előre is látom, hogy sokan lesznek, a kik erre azt mondják: ez másképen nem is lehetett, mivel ezek a vallási imádságok és szertartások mind szolgálai utánzásai a latinnak, melyből fordítottak. Ez mind igaz, felelem én erre — de más részről e felvételnek nagyon ellene szólnak az ily szerkezetek mint: minekutánna = miután, annakutána = azután, annakokáért (ezt másképen nem is lehet mondani kétértelműség nélkül), példának okáért példa okáért helyett; — vagyis a régiek szokása, mely egész a múlt század derekáig fentartotta (kivált Erdélyben) magát, az volt, hogy a sajátító ragot a tulajdonító *nek nak* rag van hivatva pótolni, s lehető kétértelműségek támadásának meggátlása végett mindig ki kell tenni. Hogy a hiányzó sajátító ragnak

csakugyan pótlója, azt bajos is volna tagadni, és pedig annyival inkább, mert tény, hogy ragozó nyelvekben a ragoknak a szükséghez alkalmazkodó természete hozza azt magával, hogy némelykor ugyanegy ragnak több tisztet is kell teljesíteni, s ilyen szerep az, melyet a tulajdonító rag teljesít a birtokviszonyban.

A másik tény, mely szintén ily népies tudatról tanuskodik, a birtokos ragokkal való bánásmódot illeti; a régiek ugyanis s a nyomaikat gondosan követő Révay, az egy vagy több birtokosnak egy vagy több birtokát mindig következetesen s rideg szigorral megkülönböztetik vala, akár volt a birt dolog a birtokossal közvetlen együttállásban akár nem, vagy is tudni akarták, hogy a birtokragok mindenikének anynyi erőt kell tulajdonítani a mennyi azoknak eredetök és alkotó elemöknél fogva van, semmit sem törődve azzal, hogy az élő beszéd kényelmesebb használat s elbánás miatt ezt már rég' elejtette, nem csak nálunk, hanem irodalommal bíró rokon nyelvekben is. Így a finn nyelvben a nyelvszellem emlékezetét haladó időkben a több birtokost, de egy birtokot valamint a több birtokost, és több birtokot jelentő »3-ik személy« ragokat végképen elejtette, úgy, hogy ma már e nyelvben az sem tudatik, hogyan hangzottak ezek finnül valaha p. o. ott e szó tupa = ház, így ragoztatik tupa-ni, tupa-s, tupa-nsa, tupa-mme, tupa-nne, tupa-nsa, tupia-ni, tupia-s, tupia-nsa, tupia-mme, tupia-nne, tupia-nsa; tehát: házuk és házaik-nak megfelelő ragaik nincsenek.

A mit a finnekénel a nyelvszellem önmagától hajtott végre, annak részben való szükségét a magyarban már a »Magyar nyelv rendszere« is átlá tta, de a kérdés megoldásának tüzetes megvitatása napjainknak tartatott fenn. E nyelvekben egyszerűsítéseket tehát már maga a nyelvszellem létesített s az újabb nyelvmivelés nem tesz ma egyebet mint azt, hogy a ma már feleslegessé vált maradványait egy történelmi emlékeztet haladó őshasználatnak céljaihoz képest a mai népszokással egyezőleg eltávolítja.*) A népies tudat

*) Az egyszerűsítést oly arányban mint ez a finnben tettleg van, a magyarban a népies használat ellenére végrehajtani örökre lehetetlen

tehát, mely egyébiránt, mint látók, az irodalomban is fenntartá magát, ezekre vonatkozik vala.

Mindezekre nevezetes világot képes vetni a vogul nyelv, melyben a birtokragok egészen úgy vannak mint a magyarban azzal a különbséggel, hogy a vogul nyelvnek még dualis száma is van, és ezekhez mérve külön ily birtokragai is, van azonkívül alanyi és tárgyi ragozása, még pedig ez úgy hogy az ige külön alakokkal mutat vissza az egyes, külön alakokkal a többes számbeli tárgyra, a mi a magyarban ma már nem így van, ***) de valamikor így kellett itt is lenni s ime ennek a maradványa volt még az egy vagy több birtokot a szintén ilyen birtokossal a magyarban is szigoruan megkülönböztetésre való törekvés, de a mely használatot ma már miután nyelvünk szelleme az igeragozásban a többes számbeli tárgyra visszamutató tárgyragokról emlékezetet haladó időkben önkint lemondott, régibb írónk szellemében továbbra is fenntartani nemcsak hogy nem kívánatos, hanem nem is lehetséges többé.

Szintén az ötvenes években Szathmár városában láttam volt egy szegény vézna koldus leányt. Sokszor volt alkalmam látni, mert állandóan egy azon utcasarokban ülő helyzetben

marad. Oka ennek a sajátító rag teljes hiánya, melyet tehát nyelvünk a birtokragokkal pótol, a mi a finnben, melynek külön sajátító raga van (a) soha sem történik, úgy hogy a finn birtokragok szigoruan vett birtokviszony (genitívus) kifejezésére soha sem szolgálnak. Ily nagy ereje van egyetlen rag létének avagy nem létének a nyelvben. Összehasonlítva a birtokviszony kifejezését a két nyelvben, a finn bizonyára sokkal kényelmeseb használatú; — czélszerű elrendelés mellett azonban a kétség-telenül létező nehézségek elhárítása épen nem lehetetlen a magyarban is, a mihez Joannovics urnak »másoknak — értekezésem felolvasása óta — a »Nyelvőr«-ben megjelent kitünő dolgozatai már eddig is becses adalékokkal járultak.

**) Hogy erről a vogul nyelvben nem jártas olvasónak némi fogalmat adhassak, legczélszerűbbnek találom rámutatni a francziában az ily mondat-szerkezetekre mint: Avez-vous remarqué les fautes qu'il a commises? Je les ai remarquées, a hol az átható ige egészen úgy mutat vissza a tárgyesetre, mint ugyanez a vogulban is történik. Lássunk most erre a vogulban is egy alkalmas példát: Os tank šochen ašonel varganel tont ištobi šunštachv tankvame mot charetne; pali punganel tank šumečanel, i kvaltianel tank mašne char kepletne.

szokott az elmenőktől alamizsnát kérni. Járnai nem láttam soha, s hajlandó voltam linni, hogy talán nem is tud. Egy reggel nem kis meglepetésemre szaladni láttam, mi nem csak nekem tűnt fel, hanem másoknak is, s volt a ki utána kiáltott »no lám, né csak hogy fut az a koldusleány,« erre ez visszafordulva nyomban így felelt meg: »ember szalad, kutya fut.«

E különböztetést sem az előtt sem az óta nem hallám senkitől, s általában nem tartoznak a magyar nyelv természetéhez az olyan különböztetések a melynek például a németben ezek: *essen* és *fressen*, *trinken* és *sauffen*, holott egyébként a magyar nyelv a személyt a dologtól nagyon is szereti nyelv alakokkal megkülönböztetni.

(E tekintetben hivatkozom a *ki*, *mely*, *mi*, visszahozó névmásra, s az alanyi és tárgyi ragozásra, melyekben a személynek a dologtól való megkülönböztetése is nagyban szerepel az által, hogy midőn a tárgy személy, erre az alanyi ragozás, s ezenkívül az alanyi 1-ső személynek a 2-ik személyű tárgyra vitetésekor egy külön alak használtatik p. o. szeret (engem, téged) s szereltek (téged, titeket) a szigoruan vett dologi tárgyra tartozó tárgyi ragozás csak is a 3-ik személynél mintegy a személytől a dologra átmenetet képezőleg kezdődvén, a mennyiben t. i. a személynek a dologtól való megkülönböztetése itt már csak is a 3-ik személy-névmással és mutató névmással eszközöltetik; megkülönbözteti ezenkívül a magyar nyelv a személyt a dologtól az által, hogy kivéve a dunántúli vidékeket, a tulajdonnevek előtt a névelőt soha sem használja.)

Hogy ez a leány ezt a különböztetést magától találta volna fel, nem valószínű: ugyanis a névelő hiánya az »ember«, és »kutya« szók előtt nagy régiségre enged következtetni, legalább a közmondásokhoz hasonló alakból ez látszik, a miből én azt következtetem, hogy a különböztetést a régibb magyar nyelvnek ismernie kellett, a minek maradványául tekinthető még a mai népies kifejezés megvető értelemmel: »kutya futtában«.

Egyébiránt közmondásainkban is nem egy nyoma van ily nyelvészkedő tréfaságoknak, a melynek: *kása nem étel*,

süveg-nem csákó, guba nem bunda; a mennyiben t. i. itt tudni akarja a magyar nép, hogy itt szójáték van, ugyanis ezeket így is lehet mondani: kása-nem: étel; süveg-nem: csákó; guba-nem: bunda. E szójáték nagy régiségére eléggé következtethetni onnan, hogy ugyanily közmondásoknak a finnben is mind a mai napig egész serege él még a nép ajkán, azzal a különbséggel, hogy a finnben nincs szójáték mint a magyarban, melyben a *nem* genust is és tagadást is jelent, ez a finnben nincs, ott csak tagadás van. (ei ole.)

Nagyváradon hallám az ötvenes években egy 70 évet jóval haladott, a középosztályhoz tartozó, de humaniorákat nem végzett öreg embertől e különböztetést: valaki a társaságban két egyenlő kora emberről beszélve, így szólott: A. öregebb mint B., de az öreg közbeszólott: »egyik sem eb hanem ember, azért van a szentírásban is (Káldy-féle fordítás) e szó mindig »öregb«-nek, nem pedig »öreg-eb«-nek írva. Én felvilágosítám, hogy az eb-et egy b-vel, az öregebb-et pedig kettővel írjuk, de mint ilyenkor rendszeren szokott történni, az öreg csak nem tágitott.

Ugyan ily népies nyelvészkedésnek vehető még a szegedi köznép országszerte ismeretessé vált ama szokása, miszerint a hozzá intézett ama kérdésre »hová való« világért sem mondaná, hogy »Szegedre«, hanem »Szögedébe«, nehogy ha az elsőt mondja, kétértelműség támadjon.

De hát mire jó mindez?

A legutóbbi két tünetből azt láthatjuk, hogy a különböztetésekre a ragozó magyar nyelv más nem ragozó nyelveknél nagyobb mértékben van utalva, de ennek is meg van a maga határa s a tulságos szörszálhasogatás mint mindenütt itt is csak kárt tehet. Ha valamennyi szótöt ki akarnánk küszöbölni a magyar nyelvből, melyek raggal megtoldva egy másik, immár önálló értelemmel bíró szó alakjának egészen megfelelnek, bizony pörül járna a magyar nyelv. Ilyeneket a magyarban száz számra lehet felfedezni, mert nyelvünkben sokszor egészen különböző rendeltetésű képzők is egészen egyenlők, p. o. az *og, ög, eg*, igeképzők és névképzők is ezekben: dohog, korog, sunnyog, szunyog, dünnyög, üszög, henteleg, fergeteg sat.; de ez nem is baj, mert egy az, hogy ilye-

nek majd minden nyelvben találtak, más meg, hogy a nyelvszellem ilyenkor rendszeren tud magán valamely sikeres eszközzel, leginkább szó elrakással, vagy hanghordozással, írásközből a szók külön írásával vagy pedig írásjegyekkel segíteni s a szükséges különböztetést létesíteni; ott azonban a hol ilyesmi lehetetlen, mert ily esetek is fordulnak elő, s ezek régenten még gyakoriabbak lehettek mint ma, a nyelvszellem úgy segített magán, hogy az ily kettős jelentéssel bíró szók egyik jelentését, melyre nagyobb volt a szükség, meghagyta, a másikat pedig időjártával lassanként eljuttatta; vannak pedig ilyen példánk mind egyes szavakra, mind régiebb ma már kihalt nyelvalakokra.

Igy az elvont gyökereket azért nem használja a nyelvszellem névszókban önállóan, avagy csak összetett szavak meghatározó előrészeül is, mert sokszor a legkülönbözőbb fogalmakat jelentő gyökerek eredetileg a felismerhetetlenségig azon egyek, p. o. vár, vár; vál, vál; hal, hal, hall; szál, szál, szél, szél; láb, láb(ni); dob, dob; s több ilyenek; ha ezeket mint igét akarjuk használni, a ragok hozzájárultával egészen oly alakok támadnak, mint a birtokraggal ellátott főnév, p. o. lábom, lábod, lábja; dobom, dobod, dobja; nyitom, nyitod, nyítja, sat. ezek közül általános használatu a *nyítja* valaminek, — és a *dob* gyökér mint névszó, — de már mint ige szót csak a dunántúli és az irodalmi nyelv ismeri, a tiszavidéken és Erdélyben pedig egészen ismeretlen; azért tehát a nyelvszellem e kettős minőségök egyikét rokon fogalmakra megszüntette, s az azon hangú szókat csak is ott hagyja meg, a hol más a vonzat, vagy beszédész.

Igen tanulságos e tekintetben a régiebb magyar nyelvbeli *valni* birtokige, mely még írott nyelvemlékeinkben szélfűre szerepel, azolta pedig kiveszett, s csakis a kárvallás szóban él még; — kiveszett pedig csupán azért, mert a *valani* fateri igéhez alakjára nézve egészen hasonlított, sőt egy volt vele. Ugyanis éa ugy látom a dolgot, hogy a *van* lét- és birtokigéhez az *ol* képző járult olyképen, mint a *sokallom* igében a *sok*-hoz az *an* essivus rag, ehhez meg a *lom*, az *n* pedig áthasonult *l*-lé (*sok+an+lom*) s értelme ennélfogva, valamint a *sokallom*-ban annyi mint: soknak tar-

tom *) úgy a *vallom*-nak annyi volt mint a) azt tartom, hogy *van*, vagyis létezik — *habeo pro existenti*, és b) azt tartom, hogy *van neki* — *habeo illum pro tali, qui habet* vagy *possidet aliquid*; — és így mindkét értelme a szónak = *fateor*.

Mihelyt ez az értelme a *valni* igének kifejlett; a másik kettőnek vagyis mind a lét-, mind a bírás jelentésének azonnal kikellett veszni, mert a két fogalom az életben sokkal inkább eltérő egymástól, hogy sem ugyan egy szóval a lét-, a birtoklás és vallás értelmét is ki lehetne tenni; hozzá járult még ehhez az is, hogy a *van* igének mostani használata, mely török-tatár befolyás következtében látszik kifejlődöttnek, miszerint: a létigére nyelvünk a jelentő mód jelen ideje egyes számában csak a két első személyt használja, a 3-dik személyt pedig birtokragokkal kapcsolatban a birtokige pótlására fordítja, már egészen ki volt fejlődve, s így a *valni* ige feleslegessé válván, kiesett.

Értekezésem felolvasása oltá jelent meg Budenz József: »Magyar-ugor összehasonlító szótára,« melyben ő a 102. sz. alatt a *hall* ige *ll*-jét a Halotti beszéd »*hadlava*« *hadl* gyökeréből magyarázza ki, s ennek indoklásául a *vall* fateri ige *vald* gyökerével veti egybe, mely ily alakban szintén elő fordul egyszer. (Érdi Cod. 402. l. mikoron hazugságának binét megvadlotta volna, lásd Mátyás Fl. Magyar Nyelvtudomány II. füz. 50 l.) — Ennek az elmés egyeztetésnek valószínűségét a *hadl* ige igének a vogul *Xontl* ugyanazon jelentésű igejével való egybevetése, mely egy valamikor létezett *hadl*, később *hadl*, s végre áthasonulás útján *hall*-lá egyszerűsödött ige föltételez, csak még jobban megerősíti.

Budenz eme származtatása azzal, melyet én a *vallani*-

*) A Nagy szótár a sokall ige igt értelmézi: sokal, valamit soknak tart, azt véli, mondja, állítja: sok: Ellentéte: kevesel . . . Nyomatosh kiejtéssel sokall, mely esetben vagy a képző kettőztetik: *sokal-lal*, vagy az egész a. m. sok-val (azaz soknak vall) összetett szó. — De ez az elemzés nem kielégítő, ugyanis országszerte *sokallani* (két l-lel) ejtik, és így a másodikról is szükség számot adni, a mire a nyomatosh kiejtés felvétele nem elegendő. A sok-vall többet mond, de a dolog még ez által sem tisztázódik, azért én a most előadtam elemzési módot veszem fel, mely a két *ll*-et alkalmasabb lehet kimagyarázni, miszerint sokallom annyi mint sok+an+ol+om, vagyis soknak tartom.

fateri igejére nézve adtam, nem csak hogy nincs ellenkezésben, hanem azt csak megerősíti; — a látszólagos különbség csak is az, hogy én a *vallani* ige egyenesen a *van* létigéből, ő pedig tovább menve a *vald*-ből származtatja a nélkül, hogy ennek az igejének ily alakjának eredetileg volt értelméről s miségeről számot adna; a mit tehát ő ezéjára tartozónak nem látván tenni elmulasztott, — megkísértem én.

Hunfalvy Pál a vogulokról írott nagy művében (293. és 313. és köv. ll.) igen alaposan kimutatja, hogy a *vagyon* (összerántva a *d'* kihagyásával = *van*) *meggyen, hiszen, viszen, teszen, veszen, leszen* igeikben a *d d'* és *sz* koránt sem tartoznak az igejéhez, mely is ezekben a: *val, men, hiv, viv, tev, vev, lev*; hanem ez a mordvin és osztják nyelvek tanúsága szerint a részesülő jelen idejének a képzője, miszerint: *va(l)gy+ok, me(n)gy+ek, hi(v)sz+ek, vi(v)sz+ek, te(v)sz+ek, ve(v)sz+ek, le(v)sz+ek*, egészen úgy mint *van* ez a törökben is, annyi mint: *való+én, menő+én, hívő+én, vivő+én, tevő+én, vevő+én, levő+én*, — vagy is *vagyok*, és így ugyan az az alap-szótó a *va(l)d*, melyből származik Budenz szerint is a *valdani*=*vallani*: fateri ige se több se kevesebb mint maga a *van* létige, s illetőleg annak részesülő jelen ideje, s ime ugyanezen létigéből származtattam én is a *lom* képzővel a *van+lani, valdani*=*vallani*: fateri igej.

Hogy a *van* (*valni*) igében nem csak a *gy*, hanem táj-szólasílag a *d* is előfordul, e tekintetben hivatkozom először a hevesmegyei palócnépre, mely ez ige jelentőmődbeli jelen ideje többesszámú 3-ik személyében csak is a *vadnak* alakot ismeri és használja a *vagynak* és *vannak* helyett; hivatkozom a Szalay Ágoston kiadta 400 magyar levélre, melynek mindjárt az elején ugyan e szót ily alakban gyakran használva talál-tam fel, s melyek közül hadd álljanak itt a következők: de ennekem nagh kelthsegem vagyon mynd az zegen legenekel, a kyk welem *vadnak*. X levél; én más vttal akarom keresny az falwkath, kyk Erdedinel *vadnak* XXI lev.; azokban egy nehanya nalam *vadnak* . . . ky Alya Matyasnal, ky Magyar Balynthnak (igy) . . . ennekem ys megy tavaly zolguimath oda fogak, mostannys oda *vadnak* . . . , hivatkozom egész se-regére oly 16-ik és 17-ik századbeli magyar könyveknek, me-

lyekben ez kizárólag így jön elő, a milyen például: Selyei Balog István-féle: Temető-kert, melyben egy néhány Halotti alkalmatossággal való Praedikatiók *vadnak*. Váradon 1655. 8r. (A *vagyon* rövidített *van* alakja egyszer sem jő elő benne.)

Van azonban egy körülmény, mely nem ugyan a *vallani* fateri ige Budenz és én adtam származtatásával, hanem a Hunfalvy Pál fentebb dióhéjban vázoltam elméletével ellentétben látszik lenni, s melyet, mivel épen kezem ügyébe esik nem akarok hallgatással mellőzni.

Hunfalvy Pál, mint látók, a vallni, menni, hinni, vinni, tenni, venni, lenni igék tőjéül a *val*, *men*, *hiv*, *viv*, *tev*, *vev*, *lev* szótagokat veszi fel, ezzel azonban ellenkezésben látszik lenni a népies ösztönszerű tudat, vagy mint én fentebb elnevezém, népies nyelvészkedő hajlam, ugyanis egy nagyon régi kéziratban, valóságos édes testvérében a Sajószentpéteriek végzésének, melyet a »Századok« IV. 4. füzeté közzölt volt, s melynek czíme »Maramaros Sziget városa Statutumá«, s mely a szövegből láthatólag először 1548-ban, másodszer pedig 1569-ik évben a papiros hitvány voltáért iratott volt újra és így keletkezésének ideje bizvást a 15-ik század végére, sőt a benne használt nyelvalakok classicus régiségét tekintve, még ennél is régibb időre tehető, szigorú következetességgel ezek jönnek elő: 13. melyért az bírának fel kell *vedniek* 33 pinzt 26 tartozik az bírának mindenképpen mellette *lednie*. 34. Az bíró panaszolkodás nélkül senki zálogát el ne hozhassa és se eő maga el ne *vedje*. 38. Ha történnék így *lednie*. 39. Ha esmit az ajtót bekulcsolná és engedetlen akarna *lednie* Kinek van már most igaza Hunfalvynak-e, vagy pedig az e régi kéziratban nyilatkozó népies tudatnak? Én úgy látom, hogy Hunfalvynak, a felhozta ellenkező példák pedig népies nyelvészkedésnek vehetők, mely midőn valamit nagyon is jól akar tudni, sokszor meg is botolhatik; a mint hogy ily vétéseket, mivel valósággal léteznek, épen az *l*-lel való bánás körül éleztapjaink is gyakran adnak hőseik szájába, így lehet itt is. E felvételre annyival inkább jogosítva érzem magam, mert ennek a *d*-nek a most elszámoltam igékben alapbötü gyanánt való szerepeltetését nemcsak a fentebbi kéziratban találjuk fel, a mi annak nyilván tudódsiságot szenvedő Sze-

gedi Albert nevű szerzőjétől származhatott; hanem fel-találjuk még egy e század első felében élt magyar írónál is, Horatius költeményei nem szerencsétlen fordítójánál. Édes Gergelynél is, a ki ugyan e művében egyéb különködésein kívül, a milyen például az, hogy a görög tulajdonneveket mindig görög helyesírással írja, e viszketegét a magyarban sem bírja leküzdeni, s a fent elszámoltam igék *legyen*, *veggyen* alakjait következetesen: *ledjen* *vedjen*-nek írja, és így a m. szigeti statutum helyesírása is nem annyira népies tudatnak, mint az Édes Gergelyéhez hasonló különködéseknek tartható, avagy ha annak vesszük is, nem szabad soha felednünk, hogy az ilyeneket csak is jeleknek, nyomoknak szabad tekintenünk, melyek becses felfedezésekre vezethetnek, — de kész pénzül fogadnunk nem szabad; az igazságot kutatni s felfedezni nem a népies ösztönszerű tudatnak, a csetlő-botló népies nyelvészkedésnek, hanem a komoly tanulmányon nyugvó tudománynak levén nemes tiszte és feladata.

Nem kevésbé tanuságos a szenvedő *tatik*, *tetik*, melynek alakjai miután a miveltető ige alakjaival a jóval számos esetben (13 különbözős ellenében 28 teljes egyezés) össze esnek; a nyelv szokás más irányban tört magának utat, s lehetőségig kerüli kivált a *verbum finitum*ban s inkább a sokkal kényelmesb használatu s tisztább érthetőségű átható ige alakjaival él helyette. Egészen azonban kivált az irodalmi nyelv soha sem fog ellehetni nála nélkül.

Egészen úgy mint a *val*-ni ige veszett ki a *gyak*-ni = szurni ige is, mihelyt a mai tisztátalan értelme kifejlett; az olvasni igének = elmondani, ráolvasni értelme p. o. imádságot olvasni, a honnan az olvasó = rosarium máig is használt régi szó; — az *irni* igének *tarkázás* értelme, mely ma már csak a *képiró* régi szóban él még némileg, — nyelvemlékeinkben pedig még általános a használata, az *alkudni* ige, mely nyelvemlékeink tanusága szerint régenten annyit tett mint: összeilleni, illeni, egyezni, egyezkedni, ma pedig már csak adásvevés értelemben használtatik, példák: Alkoszik, hogy te szeressed (Alex. Sz. Katalin verses legendája.) . . . S alkoszik, ha jól meglátjuk, hogy azt bölcsen megtanuljuk. U. ott — a Halotti beszéd: *ifá ef num igg ember malcho va*

ez vermut, helyében, az átható értelmű *mal* ige, mely akkor még egészen úgy mint a vogulban: kerülni-t tett, ma pedig már miután a szónak egyedül időre vonatkozó értelme kifejlett, még az emlékezete is kiveszett; — a rakni (finnül *maig rakennan*, ta *épit*) igének építést jelentő értelme, mely ma nem sokkal jelent többet mint a német *legen*; példák: Eltemteték Vácott a Sz. Máriának monostorában, kit ennen maga rakattatott vala. — (Magyar szentek legendái) — azt az falt elhányattam, két vagy három annyi temérdekre rakattam (Szalay A. 400 magyar levél CCLXXXI. lev.) péld. és készerejtének némely *elömuló* Cirenosi nevű embert = általmenő (Passio a Döbrentei Codexből) a *húgy* = csillag, melynek értelme a mai *hugy* urint szóéval esett össze, és szám nélküli ilyenek, melyek egyszersmind egy-egy mély pillantást engednek vetni az áltáji nyelvek egymástól való eltávolodásának történetébe. Így Révay a magyar nyelvnek a török és finn nyelvvel való összehasonlítása folytán nem ok nélkül gyanítja, hogy valamint e két rokon nyelvben is van, úgy kellett lenni valamikor a magyarban is, a részesülő jelen idején kívül még egy másik ettől különböző cselekvő névnek is (nomen actoris), mely alakjára egy volt a jelentő mód alig mult idejével, például hozván fel a Halotti beszéd: teremtéje éléje szavait, a mi ha csakugyan így volt, nyilván a fentebbi okból haltak ki, pedig mellette szól a magyar *meny* = nurus szónak a finn *miniä* és a török *gelen* = menő-vel (meny) való összehasonlítása, a homnan kitünik, hogy e szónak eredeti alakja a Révay sejtelme szerinti *menéje* volt.

Igy veszett ki az *aszó* főnév, mely mint Mátyás Fl. kimutattá (Magyar nyelvtört. szótár: I. füz. 74. l.) egykor völgyet jelentett, de mivel értelme összeesett az *aszu* = siccus, aridus-éval, a nyelvszellem elejtette.

Igy: a *vendég* melléknévnek nyelvemlékeinkből láthatólag a finn vieras = idegen és vendég értelmével egészen egyező észjárásu használata, melyek közül ma már csak a *hospes* él, az első eredetibb értelme pedig már kihalt, s csak a vendég-haj, vendég-fog, vendég-fal, vendég-oldal, vendég-orcza összetett szavakban él még, melyekben mindben idegent jelent.

Ott vannak továbbá a melléknév közt a nyelvemlékeinkben oly gyakori, s a mostani használattól eltérőleg, az *ü ü* képzővel főnevekből egy megelőző másik melléknév közvetítése nélkül képzett egyszerű melléknév, a milyenek: gyönyörűségü, kegyességü, sokaságü sat. mely régies s egykoron egészen általános használatnak maradványaiul tekinthetők még a mai nyelvben a: gyönyörü, gömbölyü, szomorú domború sat. melléknév. Ennek a kivesztének az oka meg abban rejlik, hogy a régi magyar nyelvben a főnevek egy igen jelentékeny része az alany-esetben a magánhangzón végződő szótóval egy volt, ez a magánhangzó pedig *u ü* volt, például Sátorhalmu, háboru, áru, szérü, terü, derü, daru sat azon időkben pedig, melyekből nyelvemlékek nem maradtak ránk, ez még nagyobb mértékben lehetett így, úgy hogy fel lehet venni, hogy volt oly idő, midőn valamennyi névszóink csakugy magánhangzón végződek, mint végződek a finn nyelvben mai napig, ime ez az *u ü* véghang (auslaut) összeesett az *ü ü* melléknév képzővel; a nyelvszellem tehát előbb megszüntette az *u ü* véghangot a főneveknél, hogy ez által mint melléknévképző annál jobban érvényesíthesse magát, igen ám, de a mai használat az ilyenekben mint: nagy tekintü, éles eszü, irgalmas szírü sat. a magyar nyelvben már egészen ki volt fejlődve s a nyelv szokás lassankint hozzá szokott *ü ü* képzővel alkotott melléknéveknek csak is olyanokat ismerni el, melyekben ugyanegy szóban fő- és melléknév volt egyesülve, minthogy így az értelem tisztább, a kifejezések szabatosbak; a másikat pedig elejtette. Nevezetes hogy azon egynéhány szónál, melyeket meghagyott az *ü ü*-vel képzett melléknév gyökéül szolgált szónak önállóan való használatát megszüntette, s e helyett az *ü ü* képzőhöz, ott a hol a főnév használata szükségesnek látszott, a *ság ség* képzőt adta, így például nem használta a *gömbölyt*, *gyönyörü*, *dombort* többé, hanem a *gömbölyűség*-et, *domborúság*-ot. Újabb időben természet-tudósaink ismét elkezdettek a régi használatnak megfelelő alkotású műszókat (egyszerű melléknéveket) alkotni, a melynek például Mihálka fűvészeti dolgozataiban: *levélü* blattartig, megkülönböztetésül a *lanceolatus*-tól; *csucsu* tuberosum, *nyalábúak* = fasciculata, *gyertyűk* = lanceolata; *köröczűk* =

elliptica; *kerékűk* = rotunda sat még ezt megelőzőleg vissza állítá már a 48 előtti nyelvművelés az *á ü* elhagyásával a *gyönyör, dombor* sat főneveket. Hogy a műszó-alkatás terén a közélet nyelvétől itt-ott el is térhetni, ha különben erre szükség van, s mint itt is egy régibb, de még a mai nyelvvél érintkező használat analogiája is kínálkozik, ilyesminek jöggőségát nem juthat eszembe elvitatni akarni, csakis azt óhajtanám, hogy ezáltal a magyar műnyelv egysége ne veszélyeztessék; már pedig ez okvetetlenül be fog következni, ha csak az elvekre nézve melyeket műszók magyarítása közben követni szükséges, megállapodás nem jön létre, melyhez mindenki kötelelesnek érezze magát tartani, ki ilyesmire vállalkozni akar. Épen így vagyunk tizes szám neveinkkel is. Így a *harmincz* (Vas megyében még ma is *harmiez* = három tíz, az *i* csak pótbetű) negy + ven, öt + ven, hat + van, het + ven, nyolcz + van, kilencz + ven, számnevek egybevonásából világos, hogy a *van ven* ezekben ugyanaz, a mi a *harmincz*-ban a *tíz*, a török-tatár nyelvekben máig élő *on*, de ennek magyaros *van* kiejtése összeesett a *van* lét- és birtok igéével és így kétértelműség, azonhanguság támadván a nyelvszellem elejtette, s csak is az összetett negyven, ötven, hatvan-ra sat. hagyván meg, a *tíz*-re nem használjuk.

Ugyaníly azonhanguság az oka a nyelvműveinkben még széltere divó néki = aliquis névmás megszüntének; itt ugyanis a kétértelműség kikerülhetetlen volt; az egyes számú alanyeset összeesett a 3-ik személynévmás egyes számú tulajdonító ragával (neki), a többes szám alanyesete pedig ugyanannak többes számú tulajdonító ragával (nekik), de a nyelvszellem még ezt sem elégette, hanem ezenfelül még egy e-t is adott a *ne' i*-hez (nekie, nekiek) a mint ejtik ezt az ország legtisztább magyarságú vidékein mai nap kivétel nélkül; — ellenben a *némely* illetlenül maradt, mivelhogy használata nem esett össze egy hasonhangú szóval sem; — a *némi* gyéren használtatik, részint azért mert összeesik, — habár hangzására nézve nem egészen egy is a *nemü*-vel, részint mert a Dunántul a *valamelyest* használják helyette. Ugyaníly azonhanguság következtében halt ki a »*magya*« névmásnak régies *hanem* értelmé, valamint az *-st* igehatározó képzőnek nyelvműveink-

ben még egészen általános használata, a mely képzővel képzett szók maradványai még a mai élő beszédben az *örömet, egyenest, bizvást* sat. Ennek a hangzása meg összeesett az *os üs* s képzővel alkotott melléknevek tárgyragával, mint láthatjuk ezt a Kinizsi Pálné imádságos könyve eme helyéből »*méltóságost* engem meghallgass« mely annyit akart tenni: mint ma: »*kegyesen* hallgass meg« s a milyenek még ugyanott: *gerjedtöst, utálatost, keserőtöst* ezek helyett: *gerjedtesen, utálatosan, keservesen* sat.

E képzőt jól megválogatva, hogy hol, még ma is jól lehetne használni az állapotjegyzőhöz adva, mind azon esetekben, a hol a mai nyelv ha egy-egy igehatározót öntudatosan akar képezni, először egy *at et* képzőü nem létező főnevet, ebből egy *os üs* képzőü melléknevet, végre ebből az *an en* essivus raggal képezi magát az ige határozót p. o. szab + at + os + an, tűz + et + es + en sat, melyek helyett sokkal egyszerűbb eljárással lehetett volna a *bizvást* képére: *szabvást, tűzezt* igehatározókat képezni, s nem szaporodott volna azon szók száma, melyeknek nincsen szótőjük, melyeknek úgy látszik mintaképe az *évangye'li* melléknév, ennek *évangyelem* szótő felolne meg, ha volna, de nincs.

Így az *itt, ott, helyett, helyütt, Pécsett, Kolozsvárott*, sat. szók végén lévő *tt*-ből látjuk, hogy itt egy elavult raggal van dolgunk, mely valamikor a mostaninál általánosb használatnak örvendett, (bárha a mostani használat is folyvást elég kiterjedett arra, hogy mint Riedl Szendé is tette a »Magyar nyelvtan«-ában, helyragnak (locativus) elismertessék), de mivel a tárgyragtól *tt*-jénél fogva csakis erősb kimondása, által különbözött, a nyelvszellem általánosb használatát korlátolta.

Brassai S. az ő különben remek »A magyar mondatról« cz. művében a két utolsó képzőt egynek tartja a tárgyraggal, de helytelenül, ugyanis ezeknek a finn *sti* és *ts* ragokkal mind anyagukra mind érteményökre nézve való teljes egyezése e tekintetben minden kétséget kizár, egyébiránt az utolsóira nézve a magyar nyelven belül is teljes felvilágosodást nyerhetni az *itten, ottan* helyhatározókban találató kettős *tt* által

mely kétségtelenné teszi, hogy Kolozsvárt, Pécsert, Györött nem azonegy a Kolozsvárt, Pécsert, Györt tárgyesetekkel, s bár hangzásuk némileg összeesik is: az élő beszéd az elsőt sokkal ruganyosabban ejti, úgy hogy hangoztatásilag is tetteleg megkülönbözteti a tárgyragtól.

E két képzőhöz, vagy ha jobban tetszik, raghoz tartozik még egy régi képző az *an* mely a finn *na* essivus raggal mind anyagára mind értelményére nézve azonegy volt, mit a régi nyelvelmékekben még széltire divó ily mondatszerkezetek mint: »es eu vala megeulteutetveen nagy zoeepségen keulemb keulemb zyeu aranyas rubában . . . ki vala tamadvan nemes nemzetbeul (Margit legenda) finnül: ja hän oli vaatett *una* monenkarvaisiffa kullaan vaateissa« sat. kétségtelenné tesz nek. A mai nyelvszokás ennek ilyen használatát ma már nem ismeri, azért mert nyelvelmékeinkből láthatólag eme szerepén kívül ki volt már fejlődve a mai használat is, mely a latin ablativus absolutus-nak felel meg a magyarban p. o. ezt mondván elment, hoc dicto abiit, a czélszerűség elve tehát azt hozta magával, hogy a nyelvszellem az elsőt megszüntesse, a másikat pedig annál szélesb hatáskört biztosítson. Egészen azonban az elnyomott használat sem veszett ki, ugyanis ígheatározói képzőnek folyvást használtatik, de ennek is összeesik a használata az állapotító ragéval (*on ön*) s a nyelvszellem itt sem tagadja meg különböztető törekvését, de ez nem mindig sikerül neki s csakis az ige részesülő jelenidejénél s a véghangí *ü ü*-vel végződő mellékneveknél sikerül p. o. más *borzasztóan*, más *borzasztón*, más *gyönyörűen*, más *gyönyörűn*, az első a finn essivus *na* raggal azonegy, a második pedig a magyar állapotítórag; a mi hogy így van, s a kettő nem egy, kitetszik onnan, hogy nem mondhatom: azon a *borzasztóan*, de igen is mondhatom: tegnap egy nagy magas hegyen voltunk, azon a *borzasztón*. Azért én részemről helytelenitem újabb irodalmi embereink felkapott divatát, kik a nép nyelvtől eltérően: *borzasztóan* helyett *borzasztón-t* irogatnak. Legalább kötetlen beszédben kerülnék az ilyeseket (a költők hadd tegyék, de még ezek se mulasztják el a kimaradt *a-t* hiányjellel pótolni.) Midőn ez az *an en* rag mássalhangzóval, végződő melléknevekhez járul, a kétértelműség ismét elő-áll

a mi a nép tudatát sem kerülte ki. Ugyanis igen ismeretes magyar vidékeken az a népies különböztetés, midőn valaki egy másik személyről beszélve így fejezi ki magát »még soha sem láttam őt ittason vagy józanon«, a mit rendesen a másik, a kihez a beszéd intézve van, nyomban így igazít ki tréfásan: elhiszem biz azt, hogy nem láttad józanon, mert soha sem voltál vele együtt józanon, vagy pedig: elhiszem hogy nem láttad ittason, mert ilyenkor sok mindent nem lát az ember, a mit józanon meg szokott látni; te azonban nem ezt akartad mondani, hanem azt, hogy »nem láttad még józan-nak avagy ittásnak, másképen józan vagy ittás állapotban, vagyis a nép ösztönszerűleg is tudni akarja, hogy az *an* (essivus) létragot csak is az alanyra, s nem egyszersmind a tárgyra is lehet vonatkoztatni.

S ime megint ott vagyunk nyelvünk fennebb jellemeztem achillesi sarkánál, s hogy ily kétértelműséggel van valóban dolgunk, az iránt a szóban forgó népies használat semmi kétséget sem hagy fenn, mert a hol ilyesmire akadunk, bizonyosak lehetünk benne, hogy nem csak a népies nyelv játékszere áll előttünk, hanem olyasmi, a mi az irodalmi nyelvben is szükségképen előbb-utóbb kellett hogy éreztesse magát, a mint hogy a dolog valóban így áll. Ugyanis tény, hogy az *an en* rag az *ül ül* raghoz való viszonyát tekintve (p. o. jól, bolondul, helyesen tetted, nagyon (nagyan helyett) szeretem, egyike azoknak nyelvünkben, melyek helyes használatának megállapítása nem kis nehézségekkel jár, s tulán az egyezés-szerű (conventionális) megállapítást is szükségessé fogja tenni, a mi akkor ha a nyelv helyes irányban egészen való átbuvárlata s minden kisegítő eszköz számbavétele után is szükségesnek bizonyul, nincs tőle mit irtózni, sőt ily egyezés-szerű megállapodás már eddig sínes megelőző példák nélkül, a milyennek vehető a *szinte* és *szintén* kötőszók egyikének a latin *ferè*, a másikat az *aeque* értelme visszaadására való megállapítása, a mit bizonyára senki sem helyteleníthet, dacára annak, hogy a magyar nép e különbséget teljességgel nem ismeri, s nem is tenne egyebet a nyelvművelés mint azt, hogy ugyanazon eszközt használná, melyről jelen értekezésem

ki akarta mutatni, hogyan alkalmazza azt tetteg a nyelvszellem a szükséges különbségek létesítésére.

* * *

Igy a magánálló birtokos *e*-ről tudjuk, hogy értelmére nézve egészen olyan mint a francia *celui celle*, és mint ilyen csakugy ragozható mint maga a névszó, melynek helyét pótolja. Igen ám: áll ez elméletileg, de csakis így; ugyanis ragozás közben némelykor boszantó kétértelműségeket szül, s azért a nyelvszokás inkább ismétli az alatta értett szót, semhogy *e* mutató névmással éljen p. o. *a ruhám a vendégén can* tehet annyit is: *ma robe est sur celle de l'hôte*, és annyit is: *sur l'hôte*.

Igy Erdély eredeti régies neve: Erdő-elve = Transilvania minden kétséget kizár az iránt, hogy régentén nyelvünknek értelmére nézve egy a latin *trans* praepositionnak megfelelő, anyagára nézve pedig a finn *ylí* névutóval egyező *elv* névutója volt, de mert értelme az *elü*-ével összeesett, idővel kihalt (a ki az *elv*=princípium szót gyártotta, ezt aligha tudta.)

Nem sorozható ide egészen az ösrégi *tatik tetik* külszenvedő alak, melyről fentebb emlékezém vala, bárha ennek a használata is igen gyakran összeesik a műveltető *tat tet*-ével, úgy hogy hangzásra nézve egészen egyeznek, s valóban az *e* század elején uralkodott öntudatosság nélküli nyelvészet ugyan azon eljárást akarta erre nézve is alkalmazni, vagy is egyszerűen elakarta ejteni. Révay Miklós azonban a ki *e* tekintetben is egészen tisztán látott, védelmébe vette, kimutatván az egész veszedelmet, mely egy ily vakmerőség következtében elháríthatatlanul fogná érni a magyar nyelv egész rendszerét. Szabad ilyesmit a nyelvszokásnak évszázadok folytán tenni, de nem egyeseknek, az ily mondva csinált gyártmányok vajmi ritkán sikerülnek.

De már a müncheni codex eme helye »mikor látunk tégedet éhezted«, melyhez hasonló használat azonban még a Kriza János Vadrózsáiból láthatólag a székelység között

elvétve itt-ott él (*e* fölfedezés érdeme Fogarasi János uré) tisztán azon alakok közé tartozik, melyek azért veszték ki, mert hangzásuk más alakok hangzásával összeesett, s így értelmök nem egészen volt tiszta. A nyelvszellem tehát az ily értelményszavató kétértelműségekkel nagyrészt megküzdött ugyan, de még így is vannak itt-ott *e* kútforrásból eredő nehézségek, melyek a legjobb stylistát is megpróbálják. Ilyen nehézség például a *kell* ige vonzata, midőn t. i. az alany s azonkívül az állítmány valamelyik névszója mindkettő tulajdonító raggal áll p. o. olvasám egy levélben »Péternek megkellett fizetni Pálnak«. — Az erdélyi nép, sőt irodalmi nyelv is *e* nem kis bajon ugy segített, hogy a latin *oportet* utféle mondatszerkezetnek megfelelő magyar mondatokkal egészen ugy bánik el mint a latin nyelv, még pedig mint emlitem nem csak a nép, hanem a művelt osztály is, mely ezt az irodalomba is átvitte, — talán a latin nyelv utánzásául? korántsem, hanem szükség parancsolta kénytelenségből.

Az oka nyelvünk emez, az azonhanguságok szülte kétértelműségektől való irtózásának az, hogy nyelvünk nemegyes vonzatokat, milyenek például a latinban: animadvertere aliquid, és in aliquem, a német: des Brodes entbehren, einer Sache verlustig werden sat. teljességgel nem ismer, és így ezen eszközzel nincs módjában különbségeket létesíteni.

A »Szögedébe« népies különböztetési törekvésekből azt is láthatjuk, hogy a valamely élő nyelvben meglevő nyelvtani sajátságok csakugy elárulják magokat a nép nyelvében, mint az emberi egyén bármint rejtegetett szenvedélyei; így a magyar nyelvnek úgyszólván leggyöngébb oldala, de bizonyára nem hibája: a szóképzés és ragozás közben támadó szóalakok hangzásának a legkülönbözőbb s legtávolabbról sem rokon értelem mellett való teljes azonosságának szerfelett gyakori volta. A míg ezek csakis különböző nyelvvalakoknál p. o. az egyik képzővel, a másik pedig raggal ellátott szó, addig bajt teljességgel s annyira nem csinálnak, hogy nyelvünk *e* nevezetes sajátsága mindedig fel sem is tűnt, s vele régebben csakis egy műben van tüzetes foglalkozás, ha és a mennyiben ennek mondható a »Magyar Szójáték« név-

telen szerzőjének gyermekes enyelgése,*) a ki ebben épen nyelvünk egyik hasonlíthatatlan erényét akarta látni. Legujabban éleztapjaink szójátékai s gyakran igen sikerült ötletei kimeríthetetlen bőségű kuforrása. Bajt én sem tudok

*) A most említettem mű, mint előszavából láthatni, szerzőjének saját vallomása szerint sem tart arra legtávolabbról is igényt, hogy bárki által is nyelvészeti dolgozatnak tartassék, s valóban nem is az; — valószínűs ódes testvére a Varjas János művének, mely a nyelvünkben lévő feles számú e magánhangzók sokaságában találja vala nagy gyönyörűségét, melyet azonban már az újabb nyelvészet korántsem tud olyan nagyon szépnék tartani, mint akár Varjas, akár utána a most említetem mű szerzője is. Maga az anyag lehetőleg gyarlóan van feldolgozva, holott ha valódi tanulmányt fordít vala rá, mindenesetre érdekes dolgozatot adhatott volna, mely esetben műve nem lett volna kisebb becsű a Simay Kristóf végtagokra szedetett szótáránál, melyet ha szerzője eszméje szerint a költők nem használhatnak is; mindazonáltal az, hogy a nyelvújítás kezdetén jó hasznát vették neki, s valamivel alaposb tanulmány mellett még jobban használhatták volna, az tagadhatatlan marad. Így a mint az az ismeretlen szerző kezeiből kikerült, csekély becsű s nem is igen több népies nyelvészkedésnél, de a mellett minden esetre tanuskodik, hogy a nyelvünkben oly gyakori, most említettem szó-alakegyezések nem napjainkban tűntek fel először; igaz, hogy szójátékokra nyelvünk e sajátsága csakis elvéve, nem pedig öntudatosan használtatott, mert ez csak a legujabb időnek volt fenntartva, különösen éleztapjainknak, de ezen nincs mit esodálkozni: ugyanis tetemes előhaladást kell tenni valamely nyelvnek az irodalomban, mielőtt annak minden sajátságai annyira felismertetnek, hogy öntudatosan lehet használni szükségest, hasznost és kellemest benne. De meg éleztapjaink egész a legujabb időkig nem voltak, azt pedig tudjuk, hogy nyelvünk e sajátságát haszonra legelőször ők fordították.

A magyar népnél azonban általános divatnak örvendettek, minek példái lehetnek Kriza János »Vadrózsák« című népköltési gyűjteményéből a következők:

Mejik vóna nagyobb kár, ha elveszne, egy kádár, egy huszár, vaj határ. (A kádár, mert huszár annál kevesebb, határ pedig még kevesebb.)

Egyik mondja: Erigy hamar, mert e s e téged vár. Mire feleli amaz: Mán bizon, Brassó es vár, még es hejt áll.

Tisztáláskor van neki innapja (részegez.)

benne látni, mert ez csakis akkor volna, ha és a mikor kétértelműségeket szül, de nyelvünk szelleme ilyenkor igen gyökeres módon tud magán segíteni az által, hogy egyiknek a használatát egyszerűen megszünteti. Szokott ezenkívül a nyelv-

A gyermek kenyeret kér anyjától, ez nem akar adni, s azt mondja: Attól nem hasad ki a hasad.

Ha tartottad, tartsad, (Bífangvetettnek mondják.)

Mit eszel? Turót (Turót.)

Vajon immán reánk feladják az urbört. (Urbér.)

Adjon isten jégussót, békasót (j'egézséget, békességet.)

Ecsém te tán torok-háberuba vótál (török-háboru).

A nyáron annyi hó lesz a mezőn, hogy soha sem vót több (hó daru, rendes.)

Küsasszon, kushasszon (Kisasszonynapkori vetés.)

Buda mellett pestis van (Pest is.)

Ilyenek ezek is: Pest-Budához hatvan hat mérföld (azaz Pest-Budához Hatvan.)

Addig élek a meddig akarom = a karom.

Nó a kisasszony.

Ilyen az egyszeri papnak szájába adott eme esintalan kétértelműség: látá Jézust mentében. Ilyen az egyszeri szabó és házsártos feleségéről szóló adomában az utóbbinak gunyolódása, midőn őt férje azért mert ste tü ette szabó-nak csufolta, a kutba fojtotta; midőn már alá merülvén, szólni nem tudott a két hüvelyk ujját a vízből kidugva, s körmeit egymásra nyomogatva jellel fejezte ki kétértelmű csufondároságát, mely egyaránt jelentheti ezt: te tü-ette, és ezt: tetü-ette szabó. Ilyenek a néphumornak nem egy népdalban nyilatkozó, ugyane kuforrásra visszavezethető pajzánosságai, melyekből éktelen trágárságuk miatt mutatványt is bajos volna közölni.

szellem úgyis segíteni, hogy ha már egyik képzővel képzett szó az életben határozott értelmet nyert: akkor, ha egy másik fogalom kifejezésére ugyanazon képzőt kellene ismét alkalmazni; az értelem összeesése által támadható zavar elkerülése végett egy másik rokon képzőt alkalmaz; legjobban láthatni ezt az *ás* és még az *at et* igenévi képzőkön, ugyanis az *ás* és még egészen az igealakok terén mozog és a latin gerundiumot és supinumot van hivatva nyelvünkben pótolni, az *at et*-nek pedig ilyen szerepe teljességgel nincs: mégis ha az *at et* képzővel képzett, szócn kívül még egy másik fogalom kifejezése végett van szükség egy újabb szóra, ezt alkalmazza p. o. *állat*; ez egy önálló fogalmat fejez ki: substantia eus, utóbb animal, utóbb szükség volt egy másik fogalom: a német Gerüst kifejezésére; az *at et* képző már le volt foglalva, alkalmazta tehát az *ás es* képzőt s lett *álás*; ez az újabb időben más fogalom kifejezésére fordítottatott (Stand) s a német Gerüst-re ma már helyette az állvány szót használjuk; *adat* = datum, a francia *donnée*, *adás*, a német: *das Geben*. E két képző következetes és az eddiginél helyesb használásával nem egy visszaélést hozhatnánk helyre, mert értelmök tiszta; ma például a cukrász-boltot cukrász-dának mondogatják, — honnan vették ezt a *da de* képzőt meg se tudnók mondani, az *at et* erre mindenestre helyesb volna, lenne tehát *czukrász*, a ki *czukorral* bánik = *czukrászkodik*, maga a hely pedig, a hol ez történik, *czukrászat*; a mint lett a *halász*, *vadász*, *madarász*-ból a *halászat*, *vadászat*, *madarászat*. Egyébiránt a *czukrász*-bolt is nagyon jó és mindenki felfogásához mért szó; ugyanis nem nyomatékolhatjuk eléggé, mennyire nagy liha a szóképzésben (ha mindjárt műszókat akarunk is képezni) a természetességtől eltérni, s minden áron idegenszerű hangzású szókat alkotni vágyódás.

Szokott még a nyelvszellem úgyis segíteni magán, hogy hol a gyökér, hol a képző mássalhangzóját a szükséghez képest egy rokonhangu bőtüre változtatja különböztetés végett, p. o. jóság-ból jószágot, és pedig előbb a finn *hyvys*-nek megfelelő észjárattal: erény, — majd utóbb a mai: bonum értelemben; szövevényből előbb *sövevényt*, majd utóbb úgy mint a növevényből növényt, összehuzás által *sövényt* csinált; a

Nagy szótár szerint *tavas* is eredetileg *tavas* lett volna. Mindezek a magyar nyelv hangtani törvényein alapulnak, melyek még oly kis mértékben vannak megfigyelve. Ezekre a különböztetésekre a magyar nyelv annyira rá van szorulva, hogy némelykor még ugyan egy képzőt is kétféleképen mondva ki, ez által is lényeges különbséget létesít p. o. más *s emellen*, más megint *s emtelen*; más *multával*, más megint *multjával*; más *seprű*, más megint *seprű*. — A *menyi* a temetési beszédben még *menyi*, mely szó tehát hibásan olvastatik *menyinek*, ugyanis a szövegből tisztán láthatólag állító, nem pedig kérdő mondatban jö elő, — de értelme összeesett a *menyi*-ével és a nyelvszellem egy *e* közbeszurásával segített, s ez nem is áll magában, ugyanis a *menyi* = *coelestis*nek a Margit legendában hason-mása a szüzei = *virginalis* melléknév.

Igy a közelítő ragnak személyragokkal álltában *hoz-am*, *hoz-ád*, *hozá* — alakokat kellene eresztetni, de ezek összeesnek a *hozni* ige alakjaival, azért tehát a szükséges különbség létesítése végett a közelítő rag eresztette alakokban a *z* megkétszerezetik, s lesznek: *hozzám-ád-á* sat.

A mit az *ás* és *at et* képzőkről mondtam, talán még nagyobb mértékben áll a cselekvőt és eszközt (nomen actoris et instrumenti) jelentő jelen idejű részesülőkről p. o. *ásó*, *fáró*; bárha ezeknek soha sem vész el az értelmök, mert ha az *ásó* és *fáró* után oda teszem az ember vagy eszköz szót, teljes az értelem s általános a használatuk. Eszmetársulásnál fogva megemlítem itt, mennyire szükséges nyelvünkben kimutatása annak is, hol lehet az *ember* szót mint összetétel utó-részeire alkalmas elemet használni; tudomásom szerint ezek a következők: magyar-, német-, tót-ember sat. mester ember, úri ember, (gentleman) sat. s ezek mintájára többet is lehetne képezni.

Használtatik egyébiránt a jelenidejű részesülő igen gyakran helynevekre is, mint a melyre a magyar nyelvnek külön képzője nincs p. o. *fogadó*, *vendéglő*, *vigadó* t. i. hely melyek helyett a divat a *szállodá-t*, *vigadá-t*, *lovardá-t* sat. kapta fel. Általában a jelen idejű részesülő viszi a magyarban az általános kisegítő szerepét, melyre a németben az ige-gyökér szava használtatik p. o. *eséplő* gép *Dresch-maschine*, *sütő*

kemence = Back-Ofen, sat. bárha ezen eszközt nem mindig használja ott a hol a német a magáéval él, hanem ezenkívül számos másféle képzésű szavakat is használ p. o. a német Trinkglas = ivópohár, de már a Trinkgeld = borra való. Nem is igen tartozik a magyar nyelv jellegéhez az a nagy általánosító, csoportosító kedv, a mely például a német nyelvben oly nagy arányokban észlelhető, szereti a sokféleséget mindenben. Mindezekből világos, hogy a jelen idejű részesülő mint általános kiegészítő a szóképzésben egészen más tekintetek alá esik, sem mint az árja nyelvekben: mert azt sem kell felednünk, hogy azon sokféle szétágazó szerepkörön kívül, mely neki a szóképzés terén van, még egy jó csomó közkeletű alakot is szolgáltat, a melynek: apadóban lenni, induló felben lenni, kérdőre vonni, s egész serege az ilyeseknek, melyek a mi német és latin mintákat követő nyelvtanainkban méltatva még most sincsenek, mert a magyar nyelvnek oly annyira eredeti sajátosságai, hogy más nyelvekre szóról szóra le sem fordíthatók, és így német nyelvtanokban róluk szó nem is lehetett. Eme roppant szerepkörön a nyelvszellem úgy segít, hogy a mi már egyszer valamely fogalom jelölésére le van foglalva, azt meghagyja, annak s egy netalán szükséges másik fogalomra, melyet szintén ezzel kellett, avagy lehetett volna jelölni, más képzést alkalmaz, néha azonban úgy is, hogy a mint fentebb látók az ó-t, ő-t *ü* *ü*-vé változtatja p. o. furú, söprü; sokszor ismét megtoldja egy *s*-sel p. o. *nyulós* bor, *szicós* természet, a miből aztán főnevet is képez mint: *nyulósság*, *szicósság* sat. sőt némelykor az így képzett melléknévi *ós* *ös* alakot egymagában főnévül is használja p. o. *tudós*.

Szokott továbbá a nyelvszellem különbségeket ugyis létesíteni, hogy midőn különböző fogalmakra két egészen egyenlő hangú ige támad, a gyökeret egy hozzá töldött igeképzővel egészíti ki p. o. más *látni*, más *látogatni*, más *hallani*, más *hallgatni* (a régies hozzá *hallgatni* szótval valószínűleg ez szoritotta ki) más *tudni*, más *tudakolni*.

Azért szótár-íróink is nagyon helyesen teennék, ha műveikben hasonlólag más nemzetek szótár-íróihoz nem annyira az egyes szavak bősoros elősorolását, mint inkább a csoportosító szószármaztatást tűznék feladatul, hogy így látni le-

hetne: mely szógyökérnek minő származékai vannak s élnek tetteleg népies és irodalmi használatban.

Régi nyelvelméleinkben a sorszámneveket még csak másod-, harmad-, negyed- sat. alakban olvassuk, ma pedig már ezeket jobbjára csak *ik*-kel megtoldott alakban találjuk, az eredeti használat pedig csak összetett szavakban él mint: *másod-napja*, *harmad-éve*, *negyed-rész*, *ötöd-magam-*, *hatod-izben*, *heted-szer* sat. itt is különbséget akart tehát létesíteni, a minthogy létesített is a nyelvszellem.

Azon kiegészítő eszközökhöz, melyekkel a nyelvszellem a kétértelműségeket szokta kikerülni, méltán számíthatnak az iker-képzések is, melyek az így keletkezett szónak az eredeti két külön szótól oly lényegesen eltérő, hogy úgy mondjam más arckifejezést adnak, hogy ez által minden lehető kétértelműség biztosabban el van hártva, s lehetlenné téve, mint valamennyi többi rendelkezésre álló segédeszközzel, p. o. szántó-vető, furó-faragó, sat. Valóban kár, hogy a nyelvújítás új szavak alkotására ezt teljességgel nem alkalmazta!

A különböztetésre való eme vágyódásnak, melyre jelen értekezésemben rámutattam, mint láttuk — az oka jobbjára a nyelvünkben találtató számos azonhanguságokban, ennek oka pedig abban rejlik, hogy szavaink gyökere az előhangban (Anlaut) egy, az utóhangban (Auslaut) pedig kettőnél többet nem tűrnek meg: ragozási rendszerünk pedig a belidomulásnak egészen híjával van, ezért a magyar nyelvben a különbségek létesítése is majdnem kizárólag csak a szó végén történhetik.

Ugyanezen sajátossága nyelvünknek nem kerülte ki a figyelmét az éleseszű és belátású Révaynak sem, de róla nem tüzetesen, hanem csak is melleleg emlékezik. Ugyanis a *tatik* *tetik* külszenvedő alak védelmére felhozta, hogy miután más a vonzata a külszenvedőnek (alany eset) más az átható mivellettőnek, értemény-zavar teljességgel nem támad, és így az alakok azonosságából a külszenvedő használata ellen méríthető okerök semmit sem nyomnak. Ily azonhanguságok más nyelvekben is vannak, például a latinban *reges* = királyok és *uralkodni* fogsz; *leges* = törvény és *olvasni* fogsz sat. — Ez az igazságon alapszik: ilyenek minden nyelvben vannak,

irodalom előtti időkben számosak, utóbb azonban mind ezek, mind az ök okozta szó- és alak-kiveszések mindinkább gyérülnek, míg végre egészen lehetetlenekké válnak, a mit a nyelvművelésnek soha sem szabad szem elől téveszteni, ha kiakarja kerülni, hogy maga is ugyan e hibába essék, mint erre nálunk nem egy példa van a milyenek: villanyosság electricitás és phosphorescentia, szépitész aestheticus és decorator, a vál-rokonság, vár-terem, hall-ideg sat.

Hogy jelen értekezésemet felolvastam, nem kis megütöközéssel, mondhatnám leveretéssel kellett tapasztalnom, hogy akademiánk egyik legfőbb kitünősége, a kire, tudván azt: mily nagy barátja a különböztetések létesítésének, előre is számítottam, hogy értekezésemet, mint a melynek lényege semmi egyéb mint rámutatás a különböztetések helyes irányban létesítésének a magyar nyelvben való szükséges, sőt sokszor kikerülhetetlen voltára és annak miségének megfigyelése és tüzetesb kifejtése; részben irányában is tanusított hódoltnak fogja-tekinteni: nyomban reá magához intve az egész értekezés felett roszallását nyilvánítá előttem. Ez nekem annál fájósabban esett, mert azon kérdésemre: mi tehát értekezésemben olyas, a mi a roszallást képes volt magára vonni? nyomatékos hangon tett, de az általánoskodásból kilépni most is állandóan vonakodó eme megjegyzést nyerhetém csak: »a magyar nyelvészettel így bánni nem szabad.«

Ily körülmények között találgatásokhoz kellett folyamodnom a roszallás okára nézve.

Csak két eset lehetséges: a) vagy kicsinylette az illető a felhozott népies különböztetéseket, s ezek között talán illetlennek, akadémiai tárgyalásra méltatlannak is találhatta a »Szögedébe«-féle különböztetéseket vagy pedig

b) az ezekből vont következtetések vonhatták magokra a most jeleztem neheztelést.

Mínthogy én egyebet képzelni sem tudok, ezekre szükséges megfelelnem:

Az elsőt illetőleg: A nyelvésznek semmit sem szabad kicsinyelnie, ugyanis a tudományosság történelme azon tanu-

ságot szolgáltatja, hogy a legnagyobb s legbecsesb felfedezések tételére kicsiségek nem ritkán esetlegességek vezettek, a tudatlanság iszonykodása pedig — feltéve hogy a tárgy ilendő modorban, s a tudomány érdekében való hasznosítás czéljából történik, egyaránt s csak oly méltatlan a nyelvészhez, mint a természetbuvárhoz, s miután én az emlékezetemben lévő néhány tünetet rideg tárgyilagossággal, s minden fitogtatás és elméskedni akarásnak legtávolabbról is lehető czélzata nélkül adtam elő, joggal csak úgy élhettem, mint akármelyik természet-buvár, a kinek sokszor szabadságában sem áll bármely kellemetlen tárgyat kezébe venni vagy nem venni, s ha kell nevéen nevezni

A mi a másik lehetőséget, tehát a lényegét illeti, a melyről gyanitom, hogy ez volt a botránykő, erre nézve szükségesnek látom megjegyezni, hogy értekezésem a magyar nyelvnek egy oly lényeges sajátságára mutatott rá, melyet nagyon is szükséges kellően ismernünk, ha nyelvművelésünket szilárd alapra fektetni, minden ingadozás ellen biztosítani s az 1848 előtti tapogatózás botlásait egyrészt kikerülni, másrészt helyrehozni, bénításait ki akarjuk heverni; szükséges továbbá rámutatnom azon körülményre, hogy a dolog nyelvművelésünkben annyira új, hogy tudtomra eddigelé vele senki sem foglalkozott, és így csak nagyon is természetes, hogy már ennél fogva is bármely éles eszű s mély belátásu embernek, a ki a kérdést tüzetes tanulmánya tárgyává még nem tette, s csak is egy felolvasás folyama alatt kezdi figyelmét erre irányozni, amugy csak első pillanatra róla akár helyes akár helytelen itéletet kockáztatni, nagyon bajos, hogyan is lehessen azt képzelni, hogy az, a ki először hall valamiről beszélni, a mivel azelőtt teljességgel nem foglalkozik vala, arról tüstént tiszta itéletet mondhasson?

Érni kell az ily dolognak, s többeknek hozzá szólani, ha azt akarjuk, hogy az, a mire vágni tudományyal foglalkozó férfiaknak szigorú és elutasíthatlan köteleességök: az igazság kitünjék.

Van azonban a tekint. Akadémia alapszabályai között egy pont, mely sok esetben jót is eszközölhet, de sokszor kárt s nagy igazságtalanságokat okozhat, — értem ez alatt azon

szabályt, mely szerint a már felolvasott értekezések előbb bírálatra kiadatnak, s legyen az értekezés jó vagy rossz, sorsa egyedül attól függ, mily véleményben vannak a bírálók az értekezés felől? a mi nagyon is megengedi azon lehetőséget, hogy a legjelesb értekezés is (talán nagy igazságokat tartalmazó) elejtetik csupán azért, mert a bírálók, úgy lehet tanulmányaikban még nem haladtak annyira, mint az, a kinek művét bírálják. Ez tehát elveszi serénykedése, szorgalmas fáradozásai keserű jutalmát először az által, hogy tanulmányai hiábavalóknak, a felmutatott eredmények nemeredményeknek, fontossággal nem bírónak nyilvánítatnak, másodsor pedig el fogja venni akkor, midőn az általa elvetett mag az illető bírálók agyában kikél, kifejlődik, gyümölcsöt hoz s a leszakított nemes gyümölcs most már talán az illetők teljes meggyőződése szerint is úgy árultatik, mint saját agyok, hasonlíthatatlan jelességű terméke, — ugyanis ha legjobb gondolataink szülemelését figyelemmel kísérjük, a legtöbb esetben ráfogunk jönni, hogy még a gondolatoknak is meg van a magok történetök; sokszor visszamehetünk az első csiráig, nem ritkán a magig, melyből az kikelt. De hányadik ember vesz magának annyi fáradságot, magán ily vizsgálatokat hajtani végre?

Ez ellen egyetlen biztosíték van csak, ha t. i. az illető saját elmetermékét maga rendezi sajtó alá, — de hányadik teheti ezt?

Szeretném tehát s óhajtanám, hogy értékezésem e sorot (az elejtetést) kikerülje, azért kénytelenítve érzem magam annak védelmére nénieket felhozni.

Azok a kik áltaji összehasonlító nyelvészettel foglalkoznak, nagyon is jól tudhatják, hogy e rokonyelveknek a ragozásból önként folyólag bizonyos saját jellegök van, melylyel azok az árjaktól lényegesen különböznek, — egyik közös jellemvonás ezek közül az, a melyre értekezésemben rámutattam, miszerint valamint a magyarban, úgy ezek mind-egyikében igen gyakran megtörténik, miszerint két egészen más értelmű szó egyike raggal kiegészítve egészen olyanná lesz, mint a másiknak az alany-esete, máskor ismét két önálló szó kerül közvetlenül egymás mellé, s a kettőből egy önálló

harmadik értelem jö ki, a mi a beszélőnek szándoka nem volt p. o. *nem is merné és nem ismerné, a lapok, és alap-ok, és alapok, akavok, és a karok se, és s' e' sat.*

Ime főleg erről értekeztem s kimutattam az átalakulásokat, melyeket ez a magyar nyelvben előidézett.

A finnek ezt hamarább észrevették, s megvallom jól esik e tekintetben egy Castrénra hivatkoznom, a ki a finn nyelv e sajátosságát még 1841-ben észrevette már, s tárgyalta a »Suomi« című folyóirat 1841. évi folyama II. füzetében (Suomi Tidskrift i fosterländska ämnen 1841. Andra Häftet Helsingfors 1841. in 8.) Ily című értekezésében: Anmärkingar rörande någre Ljud i Finskan, s a kinek európai híri neve elég kezességül szolgálhat másoknak is, magamnak pedig teljes megnyugtatósul arra nézve, hogy a mit én a magyar nyelvben észrevettem, korántsem valami vad képtelenség, mint talán a vele eddig nem foglalkozottaknak első pillanatra látszhatik, de a kiknek szintén nem fog az ilyennek tűnni fel, ha a dologhoz jobban hozzá szoktak, ha közelebből szemügyre vették.

Lássuk tehát az európai tudósoknál is jó hírnévnek örvendő, nagy tudományu Castrén most idéztem czikke ide vonatkozó helyét:

Észrevételek a finn nyelv néhány hangját illetőleg.

Előre bocsátván a szerző, hogy a finn, lapp, eszt három legközelebb testvérnyelv között a finn az, mely a reá nehezkedett svéd és orosz befolyás ellenére leginkább megtartotta ősi jellegét s egészen saját törvényei szerint fejlődve a legnagyobb mértékben megőrizte a maga önállóságát, rámutat a finn népben mélyen lakozó nagy szívósságra s szellemi erőre, s nem is félti a finn nyelvet azon szomorú jóslatok beteljesedésétől, melyekkel nyugoti szomszédai (a svédek) oly igen szeretik kimutatni meg nem szünő gyöngédségüket a finn nemzeti nyelv dicső hangjai (modersmälets herrliga toner) előbb utóbb kifognának veszni e világból.

Hogy a halál előjelei a finn nyelvben egyéb tekintetben is teljességgel nincsenek meg, annak bizonyítására hivatkozik a világhírű nagy uttörő összehasonlító nyelvész Rask

nyilatkozatára mint oly emberére, a ki e tekintetben a legfőbb tekintélynek méltán tartathatik. »A finn nyelv — úgy mond Rask — »egyike a legeredetibb, legrszabályosb, legcsengőbb és legszebb hangzású nyelveknek a világon; a magánhangzóknak és mássalhangzóknak az egyes szókban való számát és felosztódását tekintve is a legszebb összhangzat létezik benne, mely tekintetben az olaszhoz hasonlítható, nincs benne semmi a lapp és a szláv nyelvek kényelmetlen sziszegő és lehezetes bütüiből, mely tekintetben egyezik a dán-nal, (Rask dán volt) hanglejtése egészen határozott csak úgy mint az izlandinak és francziának; esete van 12, de csak két (legfelebb három) ejtegetése és rendkívül kevés szabálytalansága; úgyszintén az igezőra a finn nyelvnek több ige-neme, de kevesb hajlítási módja és hajtogatása van, semmint a latinak, a mi már magában véve is nagyobb előny kisebb hiányokkal s kevesb terheltetésével emlékezet- és értelemnek. Származékokban és összetételekben vég nélkül gazdag csak úgy mint a görög és német; mintha csak kikereste s úgy egyesítette volna magában az európai nyelvekből mind azt, a mi bennök jó van, s ez által valóságos ellentéte annak a mit az angolról mondanak; de valamint semmi sem tökéletes a nap alatt: úgy nagy hiányát érzi a finn nyelv is valaminek, a mi itt valamennyi belső tökélynél fontosbnak látszik, tudniillik egy jelentékeny irodalomnak, nagyobb kiterjedésnek, egymás közötti több összefüggésnek (finn, olonetzai és ingriai tájnyelvek) valamint uralkodó alkalmaztatásának egy csillogó udvarnál. De a bölcsészre nézve örökre nevezetes marad, mint a belső oroszbirodalmi és éjszakázsi valamennyi nem szláv nyelvek kulcsa pedig nélkülözhetetlen a nyelvészek, valamint mindazoknak, a kik eme legnagyobb részben magokra hagyatott népfajok művelődésén és felvilágosításán munkálkodni ohajtanak.

Eddig Rask. — Ő azonban ezen óriási magasztalás által, mely egy hazáját és nemzetét mindenek felett szerető férfit minő Castrén volt, csak oly kellemesen érintetett, mint midőn mi magyarok külföldi nagytekintélyű férfiak méltánylásával találkozunk, annyi megszokott ellenséges és rozszakaratu ferdtések közepett — korántsem hagyta magát

sem megszedített, sem félrevezettetni, hanem e helyett maga fogott az elfogulatlan vizsgálódáshoz, s a találtakhoz képest rámutatott a finn nyelv egyik nagy, még pedig valamennyi ragozó nyelvekkel közös hiányára, mely a Rask figyelmét kikerülte volt, úgy ítélvén, hogy az ily hiányokat, melyek minden nyelvben vannak, nem titkolgatni, hanem orvosolni kell, már pedig ha ezt akarjuk, legelőbb a baj okát szükség ismernünk.

E hiánya a finn nyelvnek, melyet abban hiánynak nem ismerni nem lehetett, melyet tehát el kellett enyésztetni, abban áll vala, hogy a mint akkor volt a finn nyelv, — hiányoznak vala benne a közép vagy is lágy mássalhangzók (litterae mediae), melyek tagadhatatlanul a legkifejlettebb hangok valamely nyelvben, holott valamint a lappban máig megvannak; úgy kimutathatólag a finnben sem hiányoztak régebben s csak is a későbbi irodalomban t. i. e század elején nem voltak már feltalálhatók; sokat tett erre nézve különösen a Becker tanár (különben azon időkhöz és a nyelvészet akkori fejlettségéhez képest elég jeles) nyelvtanának egy szabálya, mely szerint a *k p t* mássalhangzók, midőn rövid szótag elején vannak, mely ragozás következtében mássalhangzóval végződik, vagyis két magánhangzó közzé jutnak, nem lágyultak *g*-vé, és *d*-vé, hanem egyszerűen kihagyattak, holott ugyanezen előfordulathoz a *p v*-vé alakul át, a mi aztán az irodalmi nyelvben egész seregét szülte a kétértelműségeknek az által, hogy ragozás közben egészen különböző értelmű szók ugyanazon hangzású szók által képviseltettek, a mi a példákból világosbbá fog lenni, így például a következő szavaknak nem csak a sajátitójok, hanem a többi ragesetők is egészen egyenlővé lett.

{suu: száj = suun, suulle, suulla, sat. ma: suun;

{suku: nemzetség = suun, ma: suvun;

{luu: csont = luun, ma: luun;

{luku: szám = luun, ma: luvun;

{häkä: szag = hään, ma: hään;

{häätä: szükség = hään, ma: hään;

{sia: hely = sian, ma: sijan;

{sika: disznó = sian, ma: sian;

{paha: ros = pahan, ma: pahan;
 {pahka: göb = pahan, ma: pahkan;
 {sulka: toll = sulan, ma: sulkan;
 {sula: tiszta = sulan, ma: sulan;
 {käki: kakuk = käen, ma: käen;
 {käsi: kéz = käen, ma: käden;
 {koi: pirkadat = koin, ma: koin;
 {kosi és. | ház = koin, ma: elejtve;
 {kota: | = kodan, ma: kodan;
 {piha: pitvar = pihan, ma: pihan;
 {pihka: szurok = pihan, ma: pihkan;
 {pii: kova = piin, ma: piin;
 {piki: lányka = piin, ma: pijan;
 {lai: nem = lain, ma: lain;
 {laki: törvény és boltozat = lain, ma: laen;
 {mako: gyomor = maon, ma: maon;
 {mató: csuszómászó (kigyó) = maon, ma: madon;
 {kuu: hold = kuun, ma: kuun;
 {kutu: ivás = kuun, ma: kudun;
 {koro: üreg = koron, ma: koron;
 {korko: magasság = koron, ma: koron;
 {kyty: sógor, süv = kyyn, ma: kydyn;
 {kyy: kigyó = kyyn, ma: kyyn;
 {lako: vetés = laon, ma: laon;
 {ládo: láda = laon, ma: ladon;
 {syli: öl = sylen, ma: sylen;
 {sylki: nyál = sylen, ma: syljen;
 {raha: pénz = rahan, ma: rahan;
 {rahka: = rahan, ma: rahkan.

Az itt felmutatott példák után hozzá teszi a szerző, hogy hasonló példákat a finn nyelvben száz számra lehet felhozni, kivált ha az átható ige jelentő módja jelen ideje egyes számu I-ső személyét is hozzá vesszük ezekhez, mint a melynek a végzete szintén összeesik a sajátító raggal végzetére nézve. Hasonlók ehhez a magyarban az ilyenek mint: a nyítja valaminek, ebben az alanyeset: *nyit* volna, de magában nem használtatik, — ha ehhez a birtokragokat hozzá adom lesz: *nyitom, nyítod, nyítja, dob* (tympanum) *dobom,*

dobod, dobja sat., ha az egyes számbeli tárgyi igeragokkal el látom, azonképen lesz ismét: *nyitom, nyítod, nyítja; dobom, dobod, dobja*, sat., a mi, mint fentebb már maga helyén elő-adám, az abstract gyökérszavak önálló használatának nagyrészen kihaltát szükségképen maga után vont.

Ehhez még csak annyit adok, hogy Castrén most ismer tettem ezikke volt a mag, a melyből jelen értekezés kelt ki; ez határozott engem arra, hogy a magyar nyelv terén is széttekintsek: nincs-e meg a magyar nyelvnek is ugyanazon hiánya, melyet a finnben Castrén látott meg? Az eredményt láttuk. Itélje meg minden elfogulatlan: felesleges volt-e a széttekintés?

E lelkiismeretes tanulmány, melyet csupán azért mert a nemzeti hiúságnak nem hízelt, senkinek sem jutott eszébe Finnországban képtelenségnek tartani, még kevésbé a finn nyelvvel ily módon való bánás ellen tiltakozni, azt eredményezte, hogy a finn nyelvészek a dolgot komoly tanulmány tárgyává tették, s ma már, mint ugyancsak a fentebb elősorolt példákból szépen láthatjuk, a különböztetések eszközlő bötülagyítások nagyobbrészt szerencsésen végre vannak hajtva, az egyedül helyes használat kiszemelve, s megállapítva, a nyelv hangtörvényei szigoruan tudományos alapon megfigyelve s kifejtve.

Ezt nevezem én okszerű nyelvművelésnek, mely mindenekelőtt a hiányokat, a létező, avagy lehető bajok kutforrását, talán valóságos köranyagot igyekszik lelkiismeretes felismerni s azok orvoslását, eltávolítását, kiirtását, ne pars sincera trahatur, minden körülmények alapos számhavételével, ha lehet, kellő kimélet alkalmazásával, ha nem, ennek mellőzésével is minden áron végrehajtani, nem pedig az 1848 előtti nálunk divatban volt szembekötődöt, mely gondosan kerülve a nagy Révay kijelölte egyedül helyes módszerét a magyar nyelvművelésnek, a helyett hogy egy ily mintakép böles tanácsára hallgatva, először a meglévő kézirati és nyomtatásbeli nyelvműlékeket, másodsor a rokon nyelveket tette volna tanulmány, összehasonlítás és gondos megfigyelés tárgyává, — elhitétvén magával és a jámbor magyar közönséggel, hogy a magyar nyelv egy maga bir mindazon tökélylyel, melyekkel együttvéve birnak a valaha létezett és még jelenleg létező összes árák, még csak a nyelv

vek terén sem tekintettek szét úgy a mint kellett volna, hanem himet varrtak az egyetlen német nyelvről a magyarra, s azt követelték tőle, hogy mintegy vezényszóra teljesítse mindazt a mit a német nyelv megbír, a magyar pedig nem bírhat meg, ellenben mint póriás durvaságról szokjék le mindenről, a mi öntermészetéből önként folyt, s így teljesítése semmi bajjal nem járt, a minek elmaradhatatlan következése lett aztán, hogy e csudálatos eljárás közben a magyar nyelv nem egy szép eredeti sajátsága mosódott el, s ment kárba.

A németektől kétségkívül igen sokat lehet vala tanulni, megtanulhatták volna tőlök különösen azt, a mit Révaynak nem akartak elhinni, hogy az okszerű nyelvművelésnek egyedül helyes eszköze az, melyet Révay jelölt ki a magyar nyelvészet számára, melynek alapja a németeknél egyidejűleg tétetett le, s melylyel érte el aztán a német nyelv a műveltség ama bámulatos magas polczát, melyen jelenleg áll. Erre természetesen, mint imént említém, multhatatlanul szükséges lett volna a) az összes meglévő írásbeli sőt részben még a ritkább nyomtatott nyelvemlékeknek is mielőbbi kiadása, a mint ezt a tktes Akadémia mindjárt keletkezése első éveiben csakugyan meg is indította, de a mely halaszthatatlan teendő egy $\frac{1}{4}$ évszáz óta szünetel, b) a rokon nyelvek beható tanulgatása; hát itt hogyan állunk? van Magyarországon az újabb szaporulatot is ide számítva 5—6, az orientalistákat is mintegy 8—10 összehasonlító nyelvész, 1848 előtt pedig nem volt majd senki. Újabb, időben azonban örvendetes lendület állott be, melynek jó következései már is mutatkoznak, s jó okon reménylhetni, hogy elvégre lassanként meg fog szünni, azon minden józanság nélkül szükölködő nem annyira tudományos nyelvművelés, mint találgató vélekedés, mükedvellősködő tapogatódzás, sőt nyegleség, mely a magyar nyelvet a némethez leányi függésbe akarván hozni, ugyanannek eselédévé súlyesztette, — s mely ennél fogva hasonmása annak, a mi a hazai építészet terén történt, hogy román izlésű régi szentegyházaink góth izlésben, a góth izlésben épültek pedig renaissance stylben sokszor a helyrehozhatatlanságig alaposan ujítottak ki s illetőleg torzítottak el.

A

NEO- ÉS PALAEOLOGIA

ÜGYEBEN.

BRASSAI SÁMUEL,

F. TAGTÖL.

BUDAPEST, 1875.

A. M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében)